

Koning Willem III en de grondwet in april 1853

G.J. HOOYKAAS

In een recent artikel over de Nederlandse katholieken en hun vaderland geeft Bosmans een opmerkelijk onschuldig verslag van de bekende audiëntie op 15 april 1853 in Amsterdam. Daar, in het paleis op de Dam, ontving koning Willem III een deputatie die hem een adres met ruim 51.000 handtekeningen tegen de door de paus aangekondigde invoering van de bisschoppelijke hiërarchie kwam aanbieden. De woordvoerder van de commissie, de bekende Amsterdamse predikant en dichter Ter Haar, sprak de koning toe. Hij noemde het adres 'dit gedenkteeken van echt-Protestantschen geest — die, Gode zij dank! nog in Nederlands hoofdstad leeft en door geene breve van het Vatikaan is te vernietigen' en betoogde:

Sire! Indien de Grondwet, in weerspraak met zich zelve en hetgeen zij belooft, volstrekt onmagtig bleek te zijn, om de regten van al Uwe onderdanen, op godsdienstig en kerkelijk gebied, tegenover elkander in het evenwigt te plaatsen, dan zouden wij dit wel diep moeten betreuren, en beide Vorst en Volk moeten beklagen, maar daarom nog geenszins vergeten, wat wij als gehoorzame en vreedzame burgers aan den Staat zijn verschuldigd.

Maar, Sire! wij meenen met het volste regt te mogen beweren, dat juist die gelijkheid, waarvan de Grondwet spreekt, door zoodanige invoering en erkenning der hiërarchie niet gehandhaafd, maar verbroken en geschonden zal worden ¹.

Volgens Bosmans gedroeg Willem III zich in zijn antwoord 'echter constitutioneel, al hebben Thorbecke en de zijnen daar anders over gedacht' toen hij de aanbieders van het smeekschrift

met enkele gelegenheidsfrasen naar huis stuurde en zo althans niet kaarsrecht inging tegen het advies van de ministerraad om te verklaren dat hij geen bevoegdheid bezat om de van hem verlangde stappen te zetten.

Hij concludeert:

Nimmer hebben de katholieken vanaf 1848 enige aanleiding gehad het huis van Oranje ervan te verdenken het grondwettelijk recht van vrijheid van godsdienst ten nadele van hen te willen uitleggen...².

Enkele gelegenheidsfrasen? Nimmer enige aanleiding? Men wrijft zich de ogen uit en vraagt zich verbaasd af waarom de ministers dan de koning over diens antwoord opheldering vroegen en ontslag aanboden.

Bosmans beroept zich op Rogier die de zelfbeheersing van 'bulderbas' Willem III heeft geprezen: 'Hij heeft de deputatie geen duimbreed toegegeven en de grondwet, die hij verachtte, voor geen iota geschonden'³.

Als dit pertinente oordeel van Rogier, overigens een groot kenner van de negentiende eeuw, nog steeds gezag heeft, is er reden om 's konings optreden opnieuw te bezien, te meer daar Bosmans niet alleen staat⁴.

De cruciale vraag is wat de koning tegen de deputatie heeft gezegd. De basistekst die meestal

1 Zie *Handelingen van de regering en de Staten-Generaal over de grondwets-bepalingen nopens de godsdienst, de verhouding tusschen kerk en staat, de organisatie van en het toezigt op de kerkgenootschappen*, I (Schiedam, 1853) 246 en 247.

2 J. Bosmans, 'Het onbehaaglijke vaderland. De katholieke staatkunde en de Staat der Nederlanden in de negentiende en twintigste eeuw', *BMGN*, CVIII (1993) 417-430; de geciteerde passages op 418.

3 L. J. Rogier, *Katholieke herleving. Geschiedenis van katholiek Nederland sinds 1853* (s-Gravenhage, s.a. [1956])94.

4 Een andere recente, onvolledige samenvatting van het gebeurde in Amsterdam bij H. Righart, *Het einde van Nederland? Kenteringen in politiek, cultuur en milieu* (Utrecht/Antwerpen, 1992) 95.

BMGN, 109 (1994) afl. 1,53-56

wordt aangehaald en die waarschijnlijk ook Bosmans op het oog heeft, is ontleend aan de *Amsterdamsche Courant* van 16 april. Na enkele inleidende beleefdheidsbetuigingen luidt deze tekst:

Even als de commissie was de Koning diep doordrongen van het gewigt van den gedanen stap. Menige treurige oogenblikken had zijne regering hem opgeleverd, maar hij had steeds opwekking en bemoediging gevonden in de hartelijke — bijna zoude hij zeggen — *kinderlijke, echt kinderlijke* liefde van zijn volk, en 'deze dag' — dus vervolgde de Koning — 'maakt het, Mijne Heeren ! aan allen, welke gij vertegenwoordigt, bekend — deze dag heeft den band tusschen het Huis van Oranje en Nederland nog hechter en dierbaarder aan mijn hart gemaakt'.

Nu kan men zich afvragen of dit antwoord wel zo onschuldig was voor de katholieken die in de krant konden lezen dat door deze conservatief-groot-protestantse demonstratie de band tussen Oranje en Nederland hechter was geworden. Dit kan echter een kwestie van interpretatie zijn. Waar het mij hier om gaat is dat er feiten zijn die in een andere richting wijzen.

De door Thorbecke ontworpen brief van de raad van ministers van 16 april aan de koning bevat een opmerkelijke passage:

Men meent van Uwe Majesteit te hebben verstaan, dat Hoogstdezelve zich, tegen haren zin, door de Grondwet gebonden achtte; dat Uwe Majesteit door het ontvangen beklag over hetgeen volgens die Grondwet gebeurd is den band tusschen het Huis van Oranje en Nederland nog versterkt rekende. Men gelooft natuurlijk tusschen die toespraak en de houding van Hoogstdeszelfs ministers een strijd te ontdekken, die als tegenwerking wordt uitgelegd⁵.

Thorbecke en de zijnen hadden blijkbaar reden te veronderstellen dat de impulsieve Willem III, die zoals bekend een immense afkeer had van de liberale grondwet van 1848, meer had gezegd dan aan de *Amsterdamsche Courant* was opgegeven. Witlox en De Boer, die studies aan de val van het ministerie-Thorbecke wijdden⁶, hebben hier niet bij stil gestaan. Toch was daar wel degelijk aanleiding toe. In een nog in hetzelfde jaar 1853 gepubliceerde verzameling teksten en documenten werd in een noot bij het antwoord van de koning opgemerkt:

Er bestaan buitendien verschillende lezingen omtrent dit antwoord. Er is, dit weet men, meer gezegd, gelijk buitendien blijken kan uit de voordragt van den Raad van Ministers, dd. 16 April 7.

Wat is er meer gezegd? Eén van de ministers, Van Bosse, berichtte na zijn aftreden aan zijn vriend Duymaer van Twist in Batavia: 'Aan de overbrengers dier petitie gaf de Koning te Amsterdam een zeer onconstitutioneel antwoord, en schold op de Grondwet'⁸. Hoe kon Van Bosse dit weten? Hij was op de hoogte gesteld door de Amsterdamse wethouder en agent van financiën Van Iddekinge die als lid van de deputatie de audiëntie had bijgewoond. De dag daarop schreef hij aan de minister van financiën dat hij sire had horen zeggen:

5 *Handelingen*, I, 249-250. Blijkens de notulen van de ministerraad werd de brief op 17 april geresumeerd en ondertekend. ARA, Raad van ministers nr. 25.

6 J. H. J. M. Witlox, *Studiën over het herstel der hiërarchie in 1853* (Tilburg, 1928). M. G. de Boer, 'De val van het ministerie Thorbecke en de April-beweging', *Tijdschrift voor geschiedenis*, XLIV (1929) 1-13 en 135-156.

7 *Handelingen*, 1,248 noot 1 ; vgl. de inhoudsopgave op xii: 'Antwoord des Konings (zoover dit in druk bekend is)'.

8 'Brieven aan den gouverneur-generaal Duymaer van Twist van vrienden in het vaderland', J. M. Zwart, ed., *Bijdragen en mededeelingen van het historisch genootschap*, LX (1939) 1 -86; het citaat op 41.

dat de bepalingen van de Grondwet hem de handen gebonden hadden, dat hij daarvan geen verantwoording had, daar hij in 1848 als Prins van Oranje daarover niet gekend was, die grondwet bij zijne troonsbeklimming zoo had gevonden en had moeten bezweeren, en thans daar door in deze weinig vermögt...

Het is de verdienste van Van Raalte dit ooggetuigeverslag te hebben opgespoord en gepubliceerd in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 24 april 1928. Sinds de publikatie van Witlox en vooral na het verschijnen van Van Raaltes *Staatshoofd en ministers* kan het algemeen bekend zijn⁹.

Het relaas van Van Iddekinge wordt bevestigd door niemand minder dan Thorbeckes tegenstander Van Hall die in zijn *Herinneringen* noteerde:

In Amsterdam heerschte groote spanning; men vreesde, zoo zeide men mij, ongeregelheden. De Koning had zich op de audiëntie aan de Predikanten zeer sterk over de Grondwet uitgelaten, en wel zóó, dat men aan de *Courant* (sic) het antwoord eenigszins verzacht opgal¹⁰.

En de over het algemeen goed geïnformeerde Leidse hoogleraar in de rechten Van Assen, eens collega en vriend van Thorbecke maarnu zijn vijand, schreef aan Van Hall in diezelfde bewogen aprilmaand:

En laat ons oprecht zijn: de Koning heeft veel te veel gesproken, en bezit zichzelf niet. De gedachte dat zich eene onverwachte gelegenheid aanbood om den gehaten man kwijt te raken heeft hem weggesleept; zelfs het beledigd Instituut heeft zijn rol gespeeld; de peer was nog niet rijp 11.

De door mij weergegeven teksten laten maar één conclusie toe: Willem III heeft zich tijdens de audiëntie op 15 april 1853 in het openbaar van de grondwet gedistantieerd¹². Dat was en is een constitutionele doodzonde. Oud heeft daartegen aangevoerd dat in 1853 de constitutionele praktijk zich nog niet had gezet¹³, maar als die verontschuldiging valide is had men de publieke opinie niet behoeven te misleiden, had ook een conservatief als Van Assen niet geschreven dat de koning 'veel te veel' had gezegd¹⁴. Volgens de grondwet van 1848 waren de ministers politiek verantwoordelijk, ook voor de daden van de onschendbare koning. In hun advies aan de koning van 14 april over het aan de deputatie te geven antwoord hadden de ministers de grondwet centraal gesteld en opgemerkt

9 Witlox, *Studiën*, 30 noot 1. E. van Raalte, *Staatshoofd en ministers. Nederlands constitutionele monarchie historisch-staatsrechtelijk belicht* (Zwolle, 1971) 99-100. Witlox en Van Raalte verschillen van mening over de vraag of Thorbecke van dit verslag op de hoogte was.

10 J. G. Gleichman, *Mr. F. A. van Hall als minister. Mededeelingen en herinneringen* (Amsterdam, 1904) 167.

11 [G.] Groen van Prinsterer, *Briefwisseling*, III, 1848-1866, H. J. Smit, ed. ('s-Gravenhage, 1949) 929: Van Assen aan Van Hall, 24 april 1853. De opmerking over het Instituut refereert aan de opheffing door Thorbecke van het in Amsterdam gevestigde Koninklijk Nederlandsche Instituut van Wetenschappen, Letterkunde en Schoone Kunsten. Vgl. J. Huizinga, *Verzamelde werken*, VIII (Haarlem, 1951) 445. Een pikant detail is dat Ter Haar op de audiëntie verscheen gekleed in het kostuum van lid van het opgeheven Instituut. Rogier, *Katholieke herleving*, 115.

12 Vgl. Van Raalte, *Staatshoofd en ministers*, 97: de koning is met opzet zijn constitutionele boekje te buiten gegaan. Ook J.C. Boogman in *Rondom 1848. De politieke ontwikkeling van Nederland 1840-1858* (Bussum, 1978) 131: een openlijke oorlogsverklaring van de koning aan zijn ministers.

13 P. J. Oud, *Staatkundige vormgeving in Nederland, 1, 1840-1940* (10e druk, bewerkt door J. Bosmans; Assen/Maastricht, 1990) 43-44. Boogman, *Rondom 1848*, 133 neemt een tussenpositie in.

14 Bij de aan de Kamer overgelegde stukken ontbreekt een tekst van 's konings toespraak. Vgl. *Handelingen*, I, 301.

dat de invoering van een bisschoppelijk bestuur over het Roomsch-Katholijke kerkgenootschap hier te lande, als een uitvloeisel der grondwettige kerkelijke vrijheid, geen goedkeuring of erkenning van Uwe Majesteit behoeft, noch op de belangen van andere kerkgenootschappen of van den Staat invloed behoort te hebben ...¹⁵.

Willem III wist dat de ministers zijn constitutionele boutade niet voor hun verantwoordelijkheid konden nemen. Hij heeft hen in een onmogelijke positie gebracht. Van de Aprilbeweging heeft hij welbewust gebruik gemaakt om zich van Thorbecke en de zijnen te ontdoen. De ironie wilde echter dat diens opvolgers, Van Hall c.s., de liberale grondwet niet wilden of durfden wijzigen. Zo kon, ondanks alle kerkelijke en politieke turbulentie, 1853 toch de bevestiging van 1848 worden.

15 Handelingen, 1,244. Vgl. de passage in de ontslagbrief: 'De Grondwet verleent, naar onze overtuiging zeer terecht, kerkelijke vrijheid en gelijkheid van bescherming. Wij hebben aan de grondwettige vrijheid haren loop gelaten. Mogt Uwe Majesteit met de Grondwet of met ons stelsel van bestuur niet tevreden zijn, Uwe Majesteit gelieve ons te ontheffen!'

A. Th. van Deursen, *De eeuw in ons hart. Negenentwintig opstellen over geschiedenis, geschiedschrijving en geschiedbeleving* (Franeker Van Wijnen, 1991, 272 blz., f45,-, ISBN 90 5194 069 6).

Voor de jubilaris was het niet nodig geweest. Zestig jaar worden is geen verdienste en wettigt dus geen huldeblijk. De lezers van de bundel opstellen die A. Th. van Deursen bij zijn zestigste verjaardig is aangeboden zullen echter de samenstellers dankbaar zijn dat zij zich van die mening niets aantrokken. Want ook al wordt de betekenis van een historicus afgemeten aan zijn grotere werken en kan daarom deze bundel niet in de plaats komen van boeken als *Bavianen en slijkgeuzen* en *Het kopergeld van de Gouden Eeuw*, de meest korte opstellen in deze bundel bieden een uitstekende kennismaking met een van Nederlands meest vooraanstaande historici van dit moment. Van Deursen blijkt hier vooral de geboren columnist: hij laat zich geen knollen voor citroenen verkopen, doorziet redeneringen die anderen klakkeloos overnemen, laat zich niet door modieuze opvattingen op sleeptouw nemen, maar blijft zijn principes trouw, ook als hij daarmee ingaat tegen de heersende mening. En dat alles in een stijl die ronduit puntig kan worden genoemd. (Over *Trouw* bijvoorbeeld: 'Er zijn mensen die denken dat *Trouw* een gereformeerde krant is. Ze vergissen zich natuurlijk. *Trouw* is een blad, waarin vroegere gereformeerden uitleggen waarom ze dat niet meer zijn' (245)). Van Deursen schrijft niet alleen mooie boeken, hij is ook een meester op de korte baan.

De bijeengebrachte opstellen kunnen in grofweg twee categorieën worden ondergebracht. De eerste bevat de wetenschappelijke publikaties, die veel lezers al kennen maar niet altijd bij de hand hebben: artikelen over populaire handboeken voor de vaderlandse geschiedenis, over de cultuurgeschiedenis bij Huizinga en in de oude *AGN*, over de pretenties van de microgeschiedenis en over Simon Schama. De tweede categorie bestaat uit artikelen die aansluiten bij de actualiteit. Dat kan de historische actualiteit zijn (het afscheid van collega's, de uitgave van de correspondentie van Groen van Prinsterer of de herdenking van het zogenaamd zeventhonderdjarig bestaan van Amsterdam), het kan ook de actualiteit zijn die niets met het historisch bedrijf te maken heeft. Het zijn doorgaans ingezonden artikelen of columns voor kranten als *Trouw*, *NRC Handelsblad*, *de Volkskrant* of *het Nederlands Dagblad*. Natuurlijk ogen die artikelen snel gedateerd; wie maakt zich nog druk om de arbeideristische geschiedschrijving uit de jaren zeventig (Feis en Offermans); wie weet nog hoe Willem van Oranje in 1984 werd herdacht? Maar de artikelen van Van Deursen zijn alleen gedateerd door wat hij afwijst, niet door wat hij voorstaat. Naar mijn smaak vormen deze artikelen de kern van de bundel.

Bijna altijd hebben die artikelen te maken met de welhaast onmogelijke positie waarin de kerken van de gereformeerde belijdenis in de moderne, naar eigen idee tolerante maatschappij terecht zijn gekomen. Of het nu gaat om de zaak-Goeree, de wet gelijke behandeling of het bidden om iemands bekering in de christelijk-gereformeerde kerk in Ede, steeds blijkt dat de overheid niet begrijpt wat een kerk is, wat geloof betekent: geloof is niet een privé-opvatting die binnen de muren van kerk of school gehouden kan worden en waarvan de buitenwereld niets hoeft te merken, maar doortrekt het gehele leven, stempelt de gehele levenspraktijk van wie het belijden. Moderne denkbeelden over de onaantastbaarheid van de privé-sfeer en vrijheid van meningsuiting, alsmede de in de praktijk beleden gelijkwaardigheid van alle levensovertuigingen hebben echter de kerkelijke censuur onmogelijk gemaakt, het vloeken gesanctioneerd en het verwerpen van andere geloofsovertuigingen belachelijk, kwetsend of zelfs potentieel racistisch gemaakt. Deze situatie deed zich ook in de zeventiende eeuw voor, toen de gereformeerde kerk nog regelmatig tot de orde werd geroepen nadat de facto andere geloofsovertuigingen al getolereerd werden, en in het verzet van negentiende-eeuwse liberalen tegen confessioneel onderwijs herkent men hetzelfde onbegrip. Toen viel het echter niet op, aangezien de toenmalige